

בצל ההתנתקות

דיאלוג אסטרטגי במשבר

עורכים:

חיים משגב אודי לבל

In the Shadow of the Disengagement

Strategic Dialogue in Crisis

Editors:
Haim Misgav Udi Lebel

עריכה לשונית
תנחום אבגר

מפרסומי המכללה האקדמית נתניה

מסת"ב 978-965-407-892-4
© כל הזכויות שמורות למחברים ולהוצאת כרמל
ת"ד 43092, ירושלים 91430
טל' 02-6540578; פקס 02-6511650
דוא"ל: books@carmelph.co.il; www.carmelph.co.il
תשס"ח / 2008
Printed in Israel

עידן ירון

המיתוס הכתום: רטוריקה וסמיוטיקה של התנתקות

מבוא

המאבק שהתחולל מסביב לתוכנית ההתנתקות, שעליה הכריזה ממשלת ישראל,¹ התמקד במידה רבה בלשון; זאת מתוך התחושה שכל תחומי החשיבה והעשייה שלנו תלויים, ואולי אף כלואים, במטען הלשוני שלנו.² מאמר זה נועד להאיר היבטים מסוימים של המערכת הסמיוטית, ובכלל זה של ענפי הסמנטיקה והפרגמטיקה הכרוכים במאבק זה. הארת היבטים אלה תביא כמקווה לידי חשיפת אינטואיציות לשוניות חבויות ומנגנוני לשון ומחשבה שנודעים להם השלכות ניכרות על ההווה הישראלית.

כביקורת תרבות המסתמכת על אורח ניתוח החותר להבין כיצד סימנים מציגים ומוסרים משמעות בהקשר, והמסתייעת בניתוח דיבור (parole) שמתבטא בגילוייה הממשיים של הלשון בדיבור ובכתיבה כאחד,³ מאמר זה אינו עוסק בחקר ה"אמת" אלא מתמקד בייצוגים תרבותיים.

המאמר נכתב בהשראתם של ג'מבטיסטה ויקו ואדוארד סעיד. ויקו האמין כי האדם הוא יצור פואטי וסמיוטי, הבונה ומעצב את עולמו התרבותי באמצעות מתן שמות ומשמעויות לתופעות שהוא חווה במהלך התערותו בעולם. הוא לימדנו כי אף שהאדם, החברה וההיסטוריה מכוונים על-ידי ההשגחה האלוהית, הרי "העולם החברתי הזה הוא בוודאי מעשי ידי אדם; לכן אנו יכולים, ובעצם חייבים, לגלות את עקרונותיו באופניה השונים של התודעה האנושית עצמה". האדם אינו יצור חושב (res cogitans) בלבד, אלא יצור בעל דמיון, זיכרון וכישורים יצירתיים אחרים שבאמצעותם הוא מכונן את עצמו ואת עולמו. עולם זה ראוי שייבחן בכלים מתודיים מתאימים – לא של הלוגיקה, המתמטיקה והפיזיקה, אלא של הפילולוגיה, האטימולוגיה

¹ החלטה 1996 מיום 6.6.2004.

² ראו "תורת היחסות הבלשנית", וורף 2004, עמ' 8.

³ ראו בעניין זה הבחנתו של דה סוסיר (2005) בין "לשון" (langue) לבין "דיבור" (parole). מכאן ואילך התייחסותי ל"לשון" תורה בדרך-כלל על "לשון הדיבור" המתבטאת בביצועיה האישיים ולא על המערכת המופשטת המשמשת את כלל הדוברים בשפה.

והמיתולוגיה ההשוואתית. ויקו האמין כי אפשר לחשוף את ההיסטוריה של כל חברה, עם, אומה וציוויליזציה באמצעות "השפה הפיוטית" שלהם.⁴ סעיד העיר כי "הנקודה המרכזית היא, כפי שלימדנו ויקו, שההיסטוריה האנושית נעשית בידי בני-אדם. כמו המאבק לשליטה על טריטוריה, גם המאבק על משמעות היסטורית וחברתית הוא חלק מההיסטוריה הזאת. אין זה תפקידו של החוקר הביקורתי להפריד בין מאבק למאבק אלא לחבר ביניהם, למרות הניגוד בין החומרניות העזה של המאבק על הטריטוריה ובין העידונים הרוחניים לכאורה של המאבק על משמעות היסטורית וחברתית".⁵

שדות סמנטיים ברטוריקה של המתיישבים

חוקר המבקש לעסוק בתחום הסמנטיקה התיאורית – חקר המשמעות בלשון – ובעיקר בניתוח שדות סמנטיים (באנגלית: semantic fields; בגרמנית: Begriffelder) נתקל לא אחת בהיעדר מטא-לשון (meta language) – מונחים לשוניים שבאמצעותם מתארים את השימוש בלשון.⁶ המילים בלשונו טעונות משמעות, ואין באפשרותנו להציע מילים נייטרליות לחלוטין שיציינו קטגוריות לקסיקליות. מתוך הכרה במגבלה זאת בחרתי להשתמש כאן במילים שמכוונות לנטרל במידת האפשר את משמעי הלוואי הריגושיים. העיקריות שבהן: המתיישבים, ההתיישבות, הציבור הרחב; המפנים, המפונים, הפינוי; הפלשתינים.

ניתוח טקסטים עשוי להתבצע בשני אופנים עיקריים: על-ידי העלאת התכונות הבולטות בטקסט, כלומר אלה החוזרות ונשנות בו; או על-ידי השוואת הטקסט הנבדק לטקסט אחר כלשהו. בחרתי כאן באופן הראשון. הלקסיקון הרטורי של המתיישבים כולל מילים מסוימות החוזרות על עצמן בטקסטים שונים. אפשר לחלץ מילים אלה על-ידי ניתוח תוכן סמנטי של מדגם טקסטים כתובים כאלה. ניתוח סמנטי של מבנה הלקסיקון של המתיישבים מאפשר, מלבד זיהוי המילים האלה, גם להציע חלוקה לשדות סמנטיים.

העניין בשדות סמנטיים נובע מכך שהלשון אינה מעניקה שמות לחלקי מציאות נתונים מראש. הדרך שבה כל לשון מחלקת את השדות הסמנטיים משקפת למעשה את המצב התרבותי של החברה הדוברת לשון זאת.⁷

⁴ ויקו, 2005, בהקדמה.

⁵ סעיד, 2004, עמ' 289.

⁶ ניר, 1989, מבוא, עמ' 4.

⁷ בן-עמי צרפתי, 2001, עמ' 25-26.

יתר-על-כן, כפי שאנסה להראות להלן, חלוקת השדות הסמנטיים ותוכניהם משתנים מקבוצה חברתית אחת לאחרת גם באותה לשון עצמה. כך למשל הלקסיקונים והשדות הסמנטיים של קבוצת ה"מתיישבים" שונים מהותית – או, במינוח בלשני, אנאיזומורפיים (בעלי צורה שונה) – מאלה של קבוצת ה"מפנים".

יש להדגיש כי שדות סמנטיים הם יצירים בעייתיים תיאורטית ומתודולוגית. זהו עיסוק בלשון כהפשטה, במישור המכליל והמגובש שלה. השדות נשענים על החלטות שרירותיות של הבלשן באשר לתחום קטיעת העיון בשדה מסוים ולדרגת הפירוט וההפשטה. שדות סמנטיים כיצירים בלשניים הם מלאכותיים במידה רבה, ומכאן גם הישענותם על האינטואיציה.⁸

להלן דוגמה ראשונית לניתוח שדות סמנטיים שקבעתי בשרירות מתוך מכלול הטקסטים המצויים ב"קטיף.נט – האתר הרשמי של גוש קטיף" (לחודש יולי 2005):⁹

ההתיישבות	המתיישבים	המפנים	הציבור הרחב
מולדת	גיבורי חיל	כוחות גירוש	אחים
נחלה	שעירים לעזאזל	כוחות רשע	יהודים
בית		שליחי השטן	עם ישראל
			האומה הישראלית

מה משותף לכל המילים האלה הכלולות בלקסיקון הרטורי של המתיישבים? אטען להלן כי אלה מהוות חלק ממיתוס.

המיתוס הכתום

המיתוס הכתום כמערכת סמיוטית

רולאן בארת (Barthes), בדיונו במיתוס, יוצא מתוך עבודת היסוד של הבלשנות המודרנית, קורס בבלשנות כללית של פרדינן דה סוסיר (de Saussure), ובעיקר מתוך התייחסותו של הלה לסימן הלשוני (למשל, מילה), שהוא ישות מוחשית ובה שני צדדים שאין להפרידם: הדימוי האקוסטי או המסמן (ששייך לתחום הנפשי), והמושג או המסומן.¹⁰ דה סוסיר גרס כי הקשר המאחד בין המסמן לבין המסומן הוא שרירותי.¹¹

⁸ סוברן, 2000, עמ' 33; 2000, א, עמ' 11, 22 ו-24.

⁹ "אם מישהו רוצה לדעת מה קורה בגוש, זה המקום!!" (מרכז חוסן גוש קטיף).

¹⁰ בארת, 1998, עמ' 240.

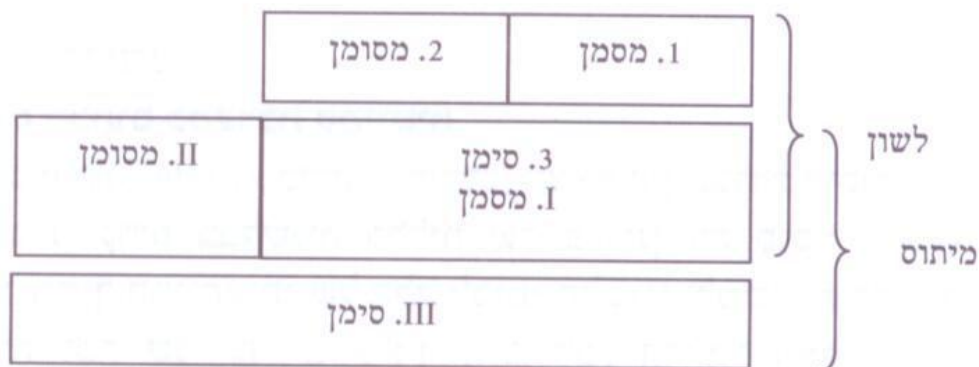
¹¹ דה סוסיר, 2005, עמ' 120.

הסמיוטיקה היא מפעל מטא-לשוני.¹² אפשר לתפוס כל ביטוי של חיי הרוח האנושית כמין לשון. לשון פירושה בהקשר זה העיקרון המכוון למסירת תכנים רוחניים המצויים בנושאים הנידונים: בטכניקה, באמנות, במשפט או בדת. במילה אחת: כל מסירה של תכנים רוחניים היא לשון; ואילו המסירה באמצעות המילה אינה אלא מקרה מיוחד של הלשון האנושית ושל מה שמונח ביסודה או נשען עליה (חוק ומשפט, שירה). הווייתה של הלשון משתרעת לא רק על כל תחומי הביטוי האנושי הרוחני, הכוללים תמיד לשון במובן כלשהו, אלא על הכול פשוטו כמשמעו. אין דבר או התרחשות, בין בטבע החי ובין בטבע הדומם, שאין לו חלק כלשהו בלשון.¹³

ניקח לדוגמה דגל כתום. נוכל לגרום לו לסמן באופנים (שרירותיים) שונים, ובתור שכזה הוא מסמן פשוט; אך אם נטען אותו במסומן קבוע (למשל, "מועצה אזורית חוף עזה"), הוא יהפוך לסימן.

בארט מנתח את המיתוס כמערכת סמיוטית. הוא פותח וטוען כי "המיתוס הוא דיבור", ולפיכך "כל דבר שנתון לשיפוטו של שיח עשוי להיות מיתוס" (לשון במובנה הצר, איור, תצלום, כרזה, וכדומה). המיתוס נוטל חלק הן בסמיוטיקה כמדע צורני והן באידיאולוגיה כמדע היסטורי; הוא עוסק ב"אידאות מוצרנות".¹⁴

המיתוס מתייחד בכך שהוא יוצר מערכת סמיוטית בדרגה שנייה. מה שמהווה סימן (כלומר, מכלול המקשר בין דימוי אקוסטי לבין מושג) במערכת הראשונית הופך למסמן פשוט במערכת המשנית.¹⁵ בארת מציג לשם ההבהרה את התרשים הבא:¹⁶

¹² Culler, 1981, p. xi

¹³ בנימין, 1996, עמ' 284.

¹⁴ בארת, 1998, עמ' 235-236 ו-239.

¹⁵ שם, עמ' 240.

¹⁶ שם, עמ' 242.

ניקח לדוגמה את הדגל הכתום שהוזכר לעיל. בכתבה בעיתון הארץ (31.7.2005) נאמר: "הצבע הכתום – שמלכתחילה נבחר רק משום שהיה צבעו של דגל מועצה אזורית חוף עזה – הפך זה כבר מזוהה עם מאבקם של יישובי גוש קטיף נגד ההתנתקות". אם כן, מה ששימש סימן (3 בתרשים) במערכת הראשונית (הדגל הכתום המזוהה עם מועצה אזורית חוף עזה) נעשה למסמן פשוט (I בתרשים) ולאחר-מכן לסימן (III בתרשים) במערכת המשנית (הדגל הכתום המזוהה עם מאבק יישובי גוש קטיף נגד ההתנתקות). לפיכך קיימות במיתוס שתי מערכות סמיוטיות שאחת מהן חופפת בחלקה את השנייה: מערכת לשונית שבארת קורא לה "שפת מושא", שכן זו הלשון שהמיתוס נאחז בה כדי לבנות על גביה את המערכת שלו; והמיתוס עצמו, שהוא קורא לו "מטא-שפה", משום שזוהי לשון שנייה שבאמצעותה מדברים על הלשון הראשונה.¹⁷

לשם ההדגמה, בארת מתייחס לתמונת השער של כתב-עת צרפתי שבה מופיע "כושי צעיר לבוש מדים צרפתים, מצדיע, עיניו נשואות למעלה, נעוצות מן הסתם בקפל של דגל הטריקולור".¹⁸ אציג כאן את האיור הבא (מתוך "פורום הנוער" של אתר קטיף.נט), שאנתח אותו לפי מושגים שמציע בארת (תוך התאמה למציאות הישראלית), ובהקבלה לתמונת השער של "החייל השחור":

המדים של בני-הנוער הם בצבע כתום, והם נושאים דגלים כחול-לבן. תיאור זה הוא ה"מובן" של האיור.

¹⁷ שם, עמ' 242.

¹⁸ שם, עמ' 243.

כפי שמציין בארת לגבי "החייל השחור":

בין אם הוא נאיבי ובין אם לא אני רואה היטב מה הוא מסמן לי: שצרפת היא אימפריה גדולה; שכל בניה, בלא הבדל צבע, משרתים בנאמנות תחת דגלה; ושאין תשובה הולמת יותר למשמיצי הקולוניאליזם כביכול, מאשר מסירותו של השחור הזה לשירות מדפאיו כביכול. אני מוצא עצמי אפוא [...] לפני מערכת סמיוטית מיוספת: קיים מסמן, המעוצב כבר בעצמו ממערכת מקדימה (חייל שחור מצדיע הצדעה צרפתית); קיים מסומן (כאן זוהי התערובת המכוונת של הצרפתיות עם הצבאיות); ולבסוף קיימת נוכחות של המסומן דרך המסמן.¹⁹

לענייננו: בין אם האירור נאיבי ובין אם לא, כפי שיש להניח, אני רואה היטב מה הוא מסמן לי: ישראל היא אימפריה גדולה, שלפחות חלק מבניה (הנבדלים בצבע הכתום, בניגוד לצבע הכחול, למשל) משרתים בנאמנות תחת דגלה, ושאין תשובה הולמת יותר למשמיצי הקולוניאליזם כביכול מאשר מסירותם של ה"כתומים" לשירות המולדת. אני מוצא עצמי אפוא לפני מערכת סמיוטית מיוספת: ישנו מסמן המעוצב כבר בעצמו ממערכת מקדימה (בני-נוער בכתום הנושאים דגלים כחול-לבן); ישנו מסומן (כאן זוהי התערובת המכוונת של הלאומיות הישראלית המיליטריסטית), ולבסוף ישנה נוכחות המסומן דרך המסמן.

אפשר לראות את המסמן במיתוס משתי נקודות-ראות: כאיבר סופי של המערכת הלשונית, המכונה "מובן" (בני-נוער בכתום נושאים דגלים כחול-לבן), או כאיבר ראשוני של המערכת המיתית – המכונה "צורה" (*forme*). המסומן מכונה "מושג", כמו במערכת הראשונית. האיבר השלישי הוא היחס בין שני הראשונים: במערכת הלשונית – "סימן"; במיתוס – "סימון".²⁰

הדוגמה של הסימן "כתום" מובהקת לעניין זה. הדימוי "כתום" מציין מושג הנכלל בקטגוריה הלקסיקלית של הצבעים. אולם מובן זה נעשה צורה מובדלת בתחום המיתוס. בהקשר שלנו הוא משמש כסימון במערכת המשנית המיתית (מאבק בהתנתקות), ואף כמרכז שדה סמנטי שיש בו עוד סימונים כמו "כתומים", "עיתון כתום", "סרט כתום".

המסמן במיתוס מציג עצמו באופן דו-משמעי: הוא מובן וצורה כאחד. בתור מובן, המסמן מניח כבר קריאה מסוימת, אני תופס אותו בעיני, יש לו ממשות חושית: בני-נוער בכתום הנושאים דגלים כחול-לבן. בתור צורה, המובן מסלק את האקראיות שבו, הוא מתרוקן, מתדלדל, ההיסטוריה מתאדה ממנו, ולא

¹⁹ שם, עמ' 243.

²⁰ שם, עמ' 244.

נותר אלא פשט: אם רוצים לשחרר את האזור, להכשירו לקבלת המסומן שלו, יש להכניס לסוגריים את האינדיווידואליות של בני-הנוער בכתום. לפיכך אין תמה שהם נותרים חסרי פנים, בלא כל זהות אישית או ביוגרפית. עניין זה מעורר התייחסות לתצלום איקוני אחר: הנפת דגל ארצות-הברית בידי שישה לוחמי חיל הנחתים האמריקני באי היפני איוו ג'ימה שבמערב האוקיינוס השקט, ב-23 בפברואר 1945 (צילם ג'ו רוזנטל). ג'יימס ברדלי, שניסה בספרו להוציא מן הסוגריים את האינדיווידואליות של הלוחמים, טען כי "הדימוי הקולקטיבי [...] העניק להם סוג של נצחיות – נצחיות חסרת פנים. מניפי הדגל באיוו ג'ימה הפכו לסמל של האי, של ההר, של הקרב; של מלחמת-העולם השנייה; של הרעיונות הנעלים ביותר של האומה; של התגלמות אומץ הלב. דימוי זה הפך לכול, פרט לישועת הנערים שיצרו אותו".²¹

הנקודה העיקרית היא שהצורה אינה מבטלת את המובן – היא מדלדלת אותו, מרחיקה אותו, אך מוסיפה להחזיק אותו ברשותה. נדמה שהמובן הלשוני "כתום" נוטה למות, אך זהו מוות על תנאי: המובן מאבד את ערכו אך שומר על חייו, שמהם תיוון צורת המיתוס. המובן יהיה לגבי הצורה כמין עתודה זמינה של ההיסטוריה, כהון משועבד, שאפשר להחזירו בחילופים מהירים: יש הכרח בלתי-פוסק שהצורה תוכל להכות שורשים במובן ולהזין עצמה בטבע; ובייחוד יש הכרח שתוכל להסתתר בו. צורת המיתוס אינה סמל: בני-הנוער בכתום אינם סמל של האימפריה הישראלית, יש להם נוכחות רבה מדי לשם כך, הם מוצגים לפנינו כדימוי עשיר, חווי, ספונטני, תמים, שאינו נתון לוויכוח. אך בה בעת נוכחות זו מוכפפת, מורחקת, נעשית כביכול שקופה; היא נסוגה מעט, נעשית שותפה למושג המגיע אליה חמוש כולו – האימפריאליות הישראלית; הדימוי היה למושאל.²²

נתבונן עתה במסומן: האימפריאליות הישראלית היא הדופק של המיתוס. לעומת הצורה, המושג אינו מופשט כלל – הוא מלא בסיטואציה מסוימת. באמצעות המושג זו היסטוריה חדשה ושלמה המושתלת במיתוס: כצורה, האזור של בני-הנוער בכתום הנושאים דגלים כחול-לבן הוא קצר, מבודד, מדולדל; כמושג של האימפריאליות הישראלית, הוא מקושר מחדש אל הטוטליות של העולם: אל ההיסטוריה הכללית של ישראל, אל הרפתקאותיה הקולוניאליות, אל קשייה הנוכחיים. מה שמשוקע במושג הוא לא המציאות בלבד אלא ידיעה מסוימת שלה; במעבר ממובן לצורה, האזור מאבד ידע.

²¹ Bradley, 2006, p. 4

²² שם, עמ' 245-246.

למעשה, הידע המוכל במושג המיתי הוא מבולבל, מורכב מאסוציאציות רופפות, חסרות גבולות ברורים. יש להדגיש את אופיו הפתוח של המושג: אין זו כלל מהות מופשטת, מטהרת; אלא זו דחיסות נטולת צורה, לא יציבה, מעורפלת, שאחדותה ולכידותה קשורות בעיקר בפונקציה שלה. במובן זה אפשר לומר כי האופי היסודי של המושג המיתי הוא היותו מנוכס: האימפריאליות הישראלית אמורה לגעת ללבה של קבוצת צופים מסוימת ("כתומים") ולא ללבה של קבוצה אחרת ("כחולים").²³

המושג מעוות את המובן. הייחודיות של בני-הנוער בכתום נגזלת, הם הופכים למחוות. מה שהאימפריאליות הישראלית מְפַרָה הוא השיח העובדתי שמספר לי על נסיבות נשיאת הדגלים כחול-לבן. אך עיוות זה אינו ביטול. בני-נוער אלה המופיעים באיור מחרישים ומדברים כאחד – דיבור העומד כולו לרשות המושג. עין חדה ואוזן כרויה יביאו להכרה בדין ובדברים שהם מנהלים...²⁴

הניכוס של המושג נמצא פתאום מורחק על-ידי הליטרליות של המובן. יש כאן מעין מעצר – במובן הפיזי והמשפטי של המונח: האימפריאליות הישראלית דנה את בני-הנוער בכתום להיות יותר ממסמן אינסטרומנטלי. הם פונים אלי בשמה של האימפריאליות הישראלית. אך באותו רגע ממש, נשיאתם את דגלי הלאום מתקשרת בנימוק נצחי המיועד לבסס את האימפריאליות הישראלית. על פני השטח של השפה משהו חדל לזוז. השימוש בסימון מכונס מאחורי העובדה, כשהוא משרה עליה חזות הודעתית; בה בעת העובדה משתקת את הכוונה, משרה עליה חולשה של נייחות: כדי לשוות לה תמימות, היא מקפא אותה. זאת משום שהמיתוס הוא דיבור שנגזל והוחזר. אלא שהדיבור המוחזר אינו בדיוק זה שנגזל. כשהוא מוחזר הוא אינו מושם בדיוק במקומו הקודם. החטיפה הקצרה הזאת, הרגע החמקני של אחיזת העיניים, הוא שמהווה את ההיבט המוקפא של הדיבור המיתי. בני-הנוער בכתום אינם עוד דוגמה, סמל או אליבי, הם עצם הנוכחות של האימפריאליות הישראלית.²⁵

²³ שם, עמ' 246-247.

²⁴ שם, עמ' 250.

²⁵ שם, עמ' 253, 257.

המיתוס הכתום כגזלת שפה

"אני?" אמר האיש הכחול, "אני מסיפור אחר".

(יונתן גפן, האיש הירוק)

מעל לכול, המיתוס הוא תמיד גזלת שפה. למעשה, אין דבר המוגן עקרונית מפני המיתוס, שיכול לפתח את הסכמה המשנית שלו על יסוד מובן כלשהו. הלשון, שהיא השפה הגזולה ביותר על-ידי המיתוס, מגלה עמידות חלשה. היא עצמה כוללת נטיות מיתיות מסוימות. היא מציעה למיתוס מובן מחוץ. המיתוס יכול להסתנן אליה על-נקלה, להתנפח בתוכה: זהו גזל באמצעות קולוניזציה. המיתוס יכול להשיג הכול, להשחית הכול, אפילו את הנטייה לסרב לו.²⁶

הסימן הלשוני "כתום" (אם בשיח כתוב ומדובר ואם בדימויים חזותיים) איבד מחיוניותו, נגזל והתדלדל על-ידי המיתוס של המתיישבים. קשה להשתמש כיום בסימן זה בלי להיקלע לתוך הצורה שהמיתוס שיווה לו. שתי דוגמות קצרות יבהירו עניין זה.

נתבונן תחילה במשפט הבא: "הוא היה איש חיל התותחנים, שסרט כתום שזור בכומתה הכחולה שלו". מה פשר הדבר? על מה הוא מרמז? והנה מתברר כי זו מובאה מתוך... אחד הסיפורים של ג'וזפה די למפדוזה, המתייחס למחוזות ילדותו בסיציליה בראשית המאה ה-20.²⁷

דוגמה מובהקת נוספת היא תמונה המוצגת לראווה ב"בית מורשת והנצחה של משמר הגבול", שבה נראה ג'יפ של החיל ועליו מתנוסס בגאון דגל כתום.²⁸ התמיהות לגבי תמונה זאת רבות: מה מייצג הדגל הכתום? כיצד ייתכן שכלי-רכב משטרתי יזדהה באופן כזה? מה הן המשמעויות הפוליטיות והחברתיות של תופעה זאת שאנו תופסים בחושינו בלא יכולת ערעור?

מסתבר כי גם במקרה זה ההיסטוריה זרמה אל מחוץ לצורה המיתית ועיוותה לחלוטין את התמונה. מה מיוצג כאן למעשה? נפנה לצורך זה אל האתר הרשמי של משטרת ישראל, שבו מוצגת בין השאר ה"היסטוריה של משמר הגבול". תחת הכותרת "מג"ב עושה שלום 1992-1994" נאמר בין השאר: "על פי הסכם העקרונות שעליו חתמו שמעון פרס ואבו מאזן החל עידן הסיורים המשותפים עם המשטרה הפלשתינית. 'על כל רכב מונף דגל כתום'".

²⁶ שם, עמ' 260-261.

²⁷ למפדוזה, 1994, עמ' 219.

²⁸ תודתי למפקח ד"ר טל משגב, מנהל אתר ההנצחה בית מורשת מג"ב, שהעיר את עיני בנושא זה.

טענות ומענות רשמיות בעניין ה"גזלה הקולוניאליסטית" של הצבע הכתום נדחות על פניהן. כך לדוגמה מפלגת ברית לאומית דמוקרטית (בל"ד), העושה שימוש בצבע הכתום במסגרת מסעות הבחירות שלה, עתרה לבית-המשפט המחוזי חיפה בבקשה להורות לפורום התנועות הלאומיות החוץ פרלמנטריות לחדול מן השימוש בצבע הכתום כסימן ההיכר שלהן במסגרת מאבקן בתוכנית ההתנתקות. טענת ה"גזלה" לא עמדה בבית-המשפט. התביעה והבקשה לסעד זמני נדחו על כל חלקיהן. מלשון פסק-הדין:

מזה חודשים רבים נעשה על ידי המשיבים והגופים הקרובים להם שימוש בצבע הכתום. צבע זה הוטמע והכה שורש בציבור הישראלי כסמל של תנועת ההתנגדות להתנתקות. המהלך בעיבורה של עיר בחודשים האחרונים נתקל בצבע הכתום בהקשר זה. סרטים וסטיקרים כתומים מחולקים בראש חוצות, ובתכניות הסטירה כבר שרים "לכן רק שירו שיר לכתום" [...] הנה כי כן, כל הארץ דגלים-דגלים כתומים.

באשר לסוגיית הקניין נאמר:

האם יכול צבע להפוך למושא של קניין רוחני? צבע כשלעצמו [...] הוא ניטרלי, ואינו יכול לשמש מושא לפטנט, לסימן מסחרי, למדגם, או לזכות יוצרים [...] צבעים מטיבם ומטבעם חייבים להישאר פתוחים לשימוש הכלל, ועל רשם סימני המסחר למנוע מצב בו ירכוש גורם כלשהו בלעדיות על צבע מסוים.²⁹

הלקסיקון הרטורי של תומכי ההתיישבות: אחים בשליחות המלכות הרשעה

הגמרא (מסכת ראש השנה יט ע"א) מספרת על אחת הפעמים שגזרה המלכות הרשעה גזרות על ישראל. הלכו חכמי ישראל ונטלו עצה ממטרוניתא אחת ועשו כעצתה "בואו והפגינו בלילה". התקבצו בלילה במקום מגורי השונאים ובכו וצעקו: "אי שמים, לא אחיכם אנחנו? לא בני אב אחד אנחנו? ולא בני אם אחת אנחנו? מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוזרים עלינו גזרות קשות?" ואכן, הועילו דבריהם וביטלה המלכות את הגזרות. ביאר במקום רש"י: "אי שמים" – כלומר: למען השם. הגיעו בנפשכם! שונאי ישראל – שחפצם היה עז לעקור תורה מישראל, התרכך לבם וביטלו גזרתם בגלל מילים אלו: "למען ה', לא אחיכם אנחנו?" וכי אחיהם אנו? מה לנו ולהם?

מסתבר שדי באחוזה אנושית פשוטה, בשייכות למין האדם, כדי לעזור רחמים אפילו על שונא.

ובנידון דידן – האם לא קל וחומר בן בנו של קל וחומר הוא? האם אין מן הראוי שגם בינינו, ובין כיתותינו המפולגות להכאיב, תישמע אותה קריאה, "למען ה', לא אנשים אחים אנחנו?" הלא סוף־סוף מדובר ביהודים ואנו באמת "בני אב אחד אנחנו", ובאיזה יהודים מדובר? החרדים לדבר ה'! (ארז משה דורון, חרדי ליטאי, "איך מתרפאים ממחלת התוויות?").³⁰

דוגמה: עצרת המחאה נגד ההתנתקות, שדרות, 2.8.2005 – תצפית משתתפת והרהורים

שיירות ארוכות של כלי רכב, "מכל שדרות העם", עושות את דרכן אל עבר "המפגן הכתום" בעיר הדרומית "למודת הסבל" ו"מוכת האבטלה". עשרות צעירים ומבוגרים עוצרים לנוכח האור האדום – אותו צבע המסמן לגבי באי העצרת את הגרועים שבאויבים מבית – ברמזור המוצב בצומת הכניסה: "יש לשמור על החוק ולא להתעמת עם המשטרה".

על הדשאים הנרחבים משתרעות קבוצות אנושיות הנראות מהצפלין וממסוקי המשטרה כפרחים כתומים המפציעים מתוך הסכיבה הירוקה. על החולצות הכתומות מתנשאות סיסמאות בגנות העקירה:

"אוהבים אותך ארץ ישראל"

"יש לי אהבה והיא תנצח"

"גוש קטיף – חוליה בשרשרת"

"זה הבית שלי"

"גם אני מתחבר"

תחת צלו של בניין הספרייה חוסה קומץ תושבים מקומיים "קשי יום" שאינם חשים בהמולה. הם מסבים מסביב לשולחנות עץ, מטילים קוביות שש־בש, מציצים במבט קפוא בקלפי משחק ומלהגים בשפה לא ברורה. הם נמנים, כך מתברר במהרה, עם אוכלוסיית "האחים הגיבורים", תושבי "עיר הגיבורים [...] המדהימה, המופלאה והקדושה", המונהגת ביד אמונה בידי "גיבור העיר" הנודע לתהילה.

"אוהבי ישראל" מבין הגויים שרים שירי שבח ותהילה (בשם מי הם נושאים תפילה?); כלב אפור־לבן עונד לצווארו סרט כתום (בשם מי הוא

נובח?); דגלים כחול-לבן מעוטרים במפגיע בסרטים כתומים (בשם מי הם נישאים?) – "מדינת ישראל כולה לובשת כחול-לבן וכתום" (עוזי לנדאו); "כל הארץ דגלים-דגלים, והרבה הרבה כתום" (אבי פרחן).

במהלך העצרת נישא על הבמה דגל כחול-לבן. מן הקהל למרגלות הבמה נשמעות צעקות: "הסירו את הדגל הכחול-לבן והניפו במקומו את הדגל הצהוב, דגלו של מלך המשיח". דגלים רבים כאלה, שבראשם כתר כחול ובתחתיתם כיתוב אדום "משיח", נישאים אל על. מסתבר אם כן כי: "אִישׁ עַל-דֶּגְלוֹ בְּאֶתֶר לְבֵית אֲבֹתָם יִחַנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִנְּגֻד סְבִיב" (במדבר ב, ב).
נאומים... נאומים... השזורים ברצף של תוויות ושמות תואר נלווים:

המתיישבים	אחינו גיבורי התהילה האחים הנצורים המשפחה שלנו
הקהל בעצרת	אזרחי ישראל הכתומים אחי ורעי גיבורי התהילה אחי ואחיותי קהל קדוש
הציבור הרחב	אחינו הגיבורים
חיילי צה"ל והשוטרים	אחים אהובים הבנים שלנו לא הם האויבים שלנו

הרעפת ה"אהבה" על הכול משרתת מטרה אינסטרומנטלית, שהרי "יש לנו אהבה והיא תנצח". יושב ראש מועצת יש"ע קובע כי "השעה הקשה מחייבת את כולנו להתגייס, כאיש אחד, נגד העקירה. 'יש לנו אהבה והיא תנצח', היא סיסמת המאבק [...] זוהי סיסמה, אך זהו גם המוטו של חיינו. גבולות הדמוקרטיה רחבים ומאבק דמוקרטי נחוש של ציבור מאמין יביא לשינוי המיוחל".³¹ אהוד אשרי כתב בלשונו המושחזת כי מאחר שהרעיון הוא "להתנחל בלבבות" הגיע הזמן "לשווק אהבה", כיוון שכולנו יודעים שהיא "מוכרת היטב".³²

³¹ האתר הרשמי של מועצה אזורית שומרון, אוגוסט 2005.

³² אהוד אשרי, "יש לנו אהבה", הארץ, 27.7.2004.

אם כולם "אחים ובנים אהובים", מיהו האויב ה"שנוא"? על כך אין כל מחלוקת – זהו ה"אחר", המתנכר והמכזיב, ערל "הלב היהודי", ה"לא בן אדם"³³ – ראש הממשלה אריאל שרון:

<p>אין לך מנדט לעקור יישובים, לפלג את העם ולחסל את הדמוקרטיה אנטי-דמוקרטי דיקטטור מיישם המדיניות של השמאל הקיצוני גורם לצה"ל לעשות פשע נגד העם ונגד האנושות ממהרסי ומחריבי עם ישראל לדורותיו (נבוכדנצר, טיטוס) אלים דורסני משיח שקר אבו-עזמרי (במלעיל מודגש) נגוע בגזל ובגנבה, בשוחד ובשלמונים מושחת</p>	<p>ראש הממשלה</p>
--	-------------------

ראש הממשלה אינו פועל לבדו; הוא חלק מגוף המתקרא "הנהגת משפחת שרון" או "המשפחה". הדגש החוזר על ה"משפחה", ועל הביטוי "שרון ובניו", מרמז מצד אחד למאפיה המסואבת והמושחתת – "משפחת הפשע מספר אחת בארץ"; "משפחת הפשע מחוות השקמים", ומצד אחר לצוררי היהודים דוגמת המן הרשע.

תרחיש: המלכות הרשעה גזרה גזרות על ישראל. עם ישראל התקבץ לעת לילה במקום מגורי אוהבי ישראל, בכה וצעק. זעקת השבר נשמעה ברמה: "למען ה', לא אחיכם אנחנו?" ואכן, דבריהם לא נפלו על אוזן ערלה. לבם של שונאי ישראל התרכך בגלל מילים אלו, והמלכות ביטלה את רוע גזרת העקירה...

³³ כפי שהתבטא עורך עיתון הצופה גונן גינת (21.7.2005), והחרה-החזיק אחריו יושב ראש מועצת מטה בנימין פנחס ולרשטיין (גלי צה"ל, 21.7.2005).

האומנם די באחווה אנושית פשוטה, בשייכות למין האדם, כדי לעורר רחמים אפילו על שונא? האם לא קל וחומר בן בנו של קל וחומר כי די לעניין זה באחווה יהודית פשוטה? הלוא אחרי הכול מדובר ביהודים, ובאיזה יהודים מדובר? הנאבקים למען עם ישראל, ארץ ישראל ותורת ישראל.

הרטוריקה של תומכי ההתיישבות נועדה בראש ובראשונה ליצור אחווה אנושית, ומעל לכול אחווה יהודית פשוטה שתחצה מחנות ותגשר על שסעים: "התקבץ כאן היום כל עם ישראל [...] חילוניים, דתיים וחרדים כאחד" (אפי איתם, בנאום מעל לבמה).

יש להבחין בין שימושן המילולי של מילים לבין שימושן הפיגורטיבי-מטפורי. תפקידה העיקרי של הפיגורטיביות הוא להביע את המסר המבוקש בדרך ציורית מוחשית שתיקלט דרך רגשות המאזינים יותר מאשר דרך מחשבתם. קליטה זאת היא בלתי-אמצעית, ולכן השפעתה חזקה והשימוש בה רב מאוד. תורת לכך גם דחיסותה של הלשון הפיגורטיבית, המאפשרת להביע רעיונות מורכבים במבע קצר.³⁴

המטפורות הרווחות בקרב דוברי המתיישבים, המכוונות לעצב את חשיבתנו, את חוויותינו ואת פעילויותינו,³⁵ מציינות אינטימיות של "בית" ושל "קשר דם". המילים המבטאות אותן חדורות כולן בלשוננו בערך חיובי עמוק:³⁶ "בית": משפחה, שושלת, עם, שבט; "אח": קרוב, ידיד, נַע. המילה האנגלית *brotherhood*, יחסי אָחָאִים, מורה גם היא על אחווה וידידות. כל שימושי הלשון האלה מושתתים על ההנחה שנגיעה בנימי הנפש היהודית תביא לידי הזדהות עמוקה עם נאמני העם ותורתו, ומכאן גם להכשרת מעשה ההתנחלות והורשת הארץ. הם מתמצים במנטרה הנישאת בפי כול: "יהודי לא מגרש יהודי" (חזרו אחרי: "יהודי – לא – מגרש – יהודי!").

המצדדים בהתיישבות והתומכים במאבק על שלמות הארץ – או, בלשון הכללה, ה"כתומים" – כולם "גיבורי תהילה". יש לזכור: המילה הלועזית המקבילה ל"גיבור" בלשוננו (*hero*, מיוונית *hērōs*) התייחסה במקורה לילדים שנולדו מזיווג בין אלים לבין בני-תמותה, כלומר חצי אלים חצי בני-אדם. ילדים אלה גדלו להיות בני-אנוש, שפרט לחיי נצח היו להם תכונות מיוחדות כמו לאלים והם חוללו בחייהם מעשי גבורה מופלאים. אריסטו קבע כי האדם המצטיין בגדלות נפש הוא זה הדורש מעצמו למלא אחר היעדים

³⁴ לנדאו, 1988, עמ' 32.

³⁵ ראו בעניין זה: Lakoff & Johnson, 2003.

³⁶ ראו בעניין זה: Rosenthal, 1984.

³⁷ מילון אבן-שושן מחודש ומעודכן לשנות האלפיים 2003.

שבני-אדם רגילים אינם מסוגלים לעמוד בהם, ולכן הוא ראוי לתהילה ולהערצה. מעניין כי מאז ימי אריסטו ועד ימינו לא השתנתה ככלל הגדרת הגיבור, וכל התייחסות לאופי הגיבורי מציינת תדיר הרפב זהה של תכונות: כוח פיזי, אומץ לב והעזה יוצאי דופן, להט ויכולת לעשות מעשים שהם למעלה מיכולתם של בני-תמותה רגילים.³⁸ לביטול גזרת העקירה נדרשת אפוא יותר מאשר אחווה אנושית או יהודית פשוטה. יש צורך בגבורה של ממש – ב"מסירות נפש" וב"נחישות יהודית" עילאית החורגות מאלה של בני-תמותה רגילים.

בלשון העברית המילה "גיבור" נגזרת מן השורש "ג-ב-ר", המציין בעת ובעונה אחת מין זכר וגם פועל שמשמעו לגבור, לנצח. ה"גיבור" (*hero*) הוא "אדם, בדרך-כלל גבר, המוערץ והמשמש אות ומופת בשל אומץ לבו, מעלליו הראויים לתהילה, או תכונותיו הנעלות".³⁹ ואכן, יש להעיר שעם נושאי הדברים מעל במת עצרת המחאה נמנו גיבורים רבי מעללים ששם יצא לתהילה, לא הייתה אפילו מטרוניתא אחת לרפואה שתעוץ את עצתה הטובה.

ראוי לעיין בדבריו הבאים של זלדין:

עידן חדש מצריך תמיד גיבור מסוג חדש [...] בעבר היו הגיבורים כובשים, אבל כיום שעבוד אחרים כבר אינו מעורר הערצה [...] הדת עדיין מסוגלת להעניק לקנאים מסוימים השראה להפוך למעונים, אבל בודדים מאוד בוחרים להיות קדושים. הנואם הכריזמטי והמנהיג המהפכני מעוררים יותר ויותר חשד, כי העולם עייף מהבטחות שהופרו ומעדיף מישהו שיאזין. "האושר הוא ארץ שאינה זקוקה לגיבורים", אמר ברכט.⁴⁰

סיכום ומסקנות של העצרת: "...וה' יעשה הטוב בעיניו".⁴¹

³⁸ שץ 1994, עמ' 10.

³⁹ The New Oxford Dictionary of English, 1998

⁴⁰ זלדין 1999, עמ' 477-478.

⁴¹ ביטוי הנשמע לסיכום דבריהם של נואמים שונים בעצרת.

הלקסיקון הרטורי של המפנים

"וַיְהִי כִּי בָּחַן כֹּהֵן פִּי תִלְךָ בְּפִתְךָ", שמואל א' כ"ח 22.

(המוטו לחוברת משפחה מתמודדת – משרד ראש הממשלה: מנהלת סל"ע 2005)

המיתוס הוא דיבור שעבר דה־פוליטיזציה. ראוי כמובן להבין: פוליטי במובן העמוק, כמכלול של יחסים אנושיים במובנם הממשי, החברתי. המיתוס אינו מכחיש את הדברים, להפך, תפקידו לדבר עליהם; אלא שהוא פשוט מטהר אותם, מתמם אותם, מכונן אותם כטבע וכנצח, משווה להם בהירות שאינה זו של ההסבר אלא של הקביעה. אם אני קובע את מיתוס "הגירושה־העקירה" בלי להסבירם, רק מעט מאוד חסר שאמצא אותו טבעי, מובן מאליו. במעבר מן ההיסטוריה אל הטבע, המיתוס עושה פעולת צמצום. הוא מבטל את מורכבות הפעולות האנושיות, משווה להן את הפשטות של המהויות; הוא מוחק כל דיאלקטיקה, כל התעלות אל מעבר לנראה המיידית; הוא מארגן עולם חסר סתירות שכן הוא עולם חסר עומק, עולם בתוך הוודאות; הוא מכונן מין בהירות שמחה: הדברים נראים כאילו הם מסמנים מאליהם.⁴²

אם המיתוס הוא דיבור דה־פוליטי, ישנו לפחות דיבור אחד שמנוגד למיתוס – הדיבור שנשאר פוליטי. ישנה אפוא שפה שאינה מיתית, שפתו של האדם המייצר: בכל מקום שבו האדם מדבר כדי לשנות את המציאות ולא כדי לשמר אותה כדימוי, המטא־שפה מוחזרת לשפת־מושא, והמיתוס הופך לבלתי־אפשרי.⁴³

שפת המושא של המפנים שונה במהותה מהמטא־שפה של המתיישבים. בעוד ששפת המפנים מושתתת על השאיפה לשנות את המציאות, המטא־שפה של המתיישבים מושתתת על השאיפה לשמרה. להלן כמה דוגמאות בולטות להבדלים אלה:

עמדת המפנים כלפי מציאות הפינוי	עמדת המתיישבים כלפי מציאות הפינוי
הפנמת המציאות החדשה	לא יקום ולא יהיה
שיקום	לא נזוז מכאן
הסתגלות למצב החדש	עקירה לא תהיה
חזרה לשגרה	זה לא יהיה, זה לא יקרה
בניית חיים חדשים	לא נקפל את הדגלים

⁴² בארת 1998, עמ' 273-274.

⁴³ שם, עמ' 276, 277.

הדיבור הדה-פוליטי של המתיישבים, המבקש לשמר את המציאות כדימוי, לחרוג מגבולות הזמן והמקום ולכונן בהבל פה את ההוויה כטבעית וכנצחית,⁴⁴ מתברר מתוך דברי ההקדמה לספרו של חגי הוברמן, שורשים בחולות: סיפור ההתיישבות היהודית בחבל-עזה (2005), שיצא לאור ביוזמת מדרשת נצרים:

מסירותם ואומץ לבם של מיישבי ארץ ישראל רשמו פרקים מפוארים בתולדות האומה. נודע להם גם ערך חינוכי רב – דורות הלכו לאורם ונרתמו מכוחם למשימות לאומיות. תיאור ימי בראשית של יצירת יש מאין מגדיל את ההערכה למה שכבר הושג והתפתח. הדבר נותן בידינו כלים להעריך את האנרגיות שמונחות ביסוד המפעל, וממילא נוסך ביטחון ואמונה ביכולת להמשיך ולהתקדם. ההתיישבות בחבל קטיף ממשיכה את השרשרת, ורושמת אף היא פרקי מופת ביישוב הארץ. הקשיים שעמם היא מתמודדת לאורך השנים מציבים את המתיישבים בחבל קטיף בשורה אחת עם מייבשי הביצות, מתיישבי תל-חי, חניתה, דגניה ודומיהם. יתירה מכך, בימים של שבר ברוח הלאומית, כשערכי ההתיישבות והחלוציות אינם ברורים, בולטת ביתר תוקף המסירות הגדולה וודאות האמונה של מתיישבי חבל קטיף [...] אמונה גדולה בה, צור ישראל וגואלו הולידה הוויית חיים המשלבת אהבה עמוקה לעם ולארץ עם נחישות וכושר עמידה, והישגים מופלאים מבחינה חקלאית וכלכלית. החוסן שמתגלה בקרב מתיישבי חבל קטיף מייצג רוח בריאה הקיימת בעם כולו. רוח זו תבטיח את המשך מפעל ההתיישבות לדורות עולם.⁴⁵

הוברמן מסכם את הדברים ומדגיש את עמדת המתיישבים כלפי מציאות הפיני: "המתיישבים לא ישבו בחיבוק ידיים. אבל למודי [...] שנות נסים, לרגע אחד לא פסקה אמונתם שגם הנס של ביטול גזירת העקירה עוד יתרחש".⁴⁶

לעומת זאת, הדיבור הפוליטי של המפנים, המבקש לשנות את המציאות ולכונן במקומה הוויה חדשה, מתברר למשל מהחלטת ממשלת ישראל,⁴⁷ שם נאמר בין השאר: "מדינת ישראל מאמינה כי עליה לפעול לשיפור המציאות הנוכחית [...] הקיפאון הגלום במצב הנוכחי הינו מזיק. כדי לצאת מקיפאון זה, על מדינת ישראל ליזום מהלך שלא יהיה מותנה בשיתוף פלסטיני [...]

⁴⁴ סעיד (2004, עמ' 290) מעיר כי "השגיאה האפסיטמולוגית של הפונדמנטליזם היא המחשבה שה'פונדמנטליזם', היסודות, הם קטגוריות א-היסטוריות, שאינן נתונות, ועל כן הן מחוץ לבדיקה הביקורתית של המאמינים האמיתיים".

⁴⁵ הוברמן, 2005, הקדמת מדרשת נצרים, עמ' 5.

⁴⁶ שם, עמ' 288.

⁴⁷ החלטה מס' 1996 מיום 6.6.2004 – "נספח א: תוכנית ההתנתקות המתוקנת – עקרונות מרכזיים".

מטרת התוכנית להוביל למציאות ביטחונית, מדינית, כלכלית ודמוגרפית טובה יותר.

בפנייה האישית "להורי המשפחה" בחוברת משפחה מתמודדת, שנכתבה מטעם מנהלת סל"ע – לשון נקייה (euphemism) ל"מנהלת הביצוע במשרד ראש המשלה", שתפקידה "ליישם את החלטת המשלה בכל הקשור לפינוי האזרחי ולפיצוי" (מתוך האתר הרשמי של המנהלת שמופיע ברשת תחת הכותרת החותכת "התנתקות") – הכותבים מתוודים: "לגביכם ולגבי ילדיכם [בניגוד למצב לגבינו] אין זו החלטה מנהלית או משימה ארגונית מבצעית".⁴⁸ הלקסיקון הרטורי של המפנים כולל למשל את השדות הסמנטיים הבאים:

מהות התהליך	מצב המתפנים	גישת המפנים	פעולות המפנים
התנתקות	דאגה	רגישות	תמיכה
פינוי שטחים	לחץ		סיוע
הגירה כפויה	חרדה		ליווי
	חוסר שליטה		טיפול
	חוסר ישע		התערבות
	אין אונים		ייעוץ
	תסכול		קליטה
	אבל		חיזוק החוסן
	אובדן		
	משבר		
	אירוע טראומטי		
	אירוע חירום		
	התעלמות		
	הדחקה		

הזיכרון האוטוביוגרפי של המפנים בשנים האחרונות הזיכרון היה למושג מחקרי מרכזי ומארגן בתחומי מדעי הרוח ובענפים מסוימים של מדעי החברה.⁴⁹ בכלל זה נודע מקום מרכזי למחקרים העוסקים בזיכרון אוטוביוגרפי.

⁴⁸ להד, טוב ושפירא 2005, עמ' 2.

⁴⁹ Radstone, 2000, p. 1

הגישה הפונקציונלית לזיכרון אוטוביוגרפי אינה מנסה לתייג מידע כנכון או כלא נכון, כאמיתי או כשקר, אלא להבין כיצד מערכת הזיכרון פועלת בעת יחסי גומלין אדם-סביבה (כלומר, חיים), על-ידי הבנה מדוע אנשים זוכרים דברים בדרך שבה הם זוכרים אותם. זיכרון אוטוביוגרפי כרוך במיוחד בחשיבה על העבר בהווה.⁵⁰

בתרבויות המעריכות ערכים משותפים והזדהות קבוצתית ולפיכך מעודדות אותם, כמו זו של הקבוצה המסורתית של ה"מתיישבים", האסטרטגיה הטובה ביותר של הפרט להבנת ההווה ולניבוי העתיד היא יצירת מיתוסים ונרטיבים תרבותיים משותפים.⁵¹

סיפורים עצמיים הנובעים מן הזיכרון האוטוביוגרפי הם גרסה אחת של הסיפורים שבני-אדם חולקים זה עם זה. בהקשר התרבותי הרחב מצויים סיפורים שכל חברי קבוצה תרבותית חולקים בהם, כגון דיווחים דתיים והיסטוריים. בתוך כל תרבות, תת-תרבויות בונות ומפיצות סיפורים בעלי עניין מתמשך. בהקשר האישי והחברתי, אנשים מחליפים סיפורים בעלי משמעות אישית ליחידים, לבני משפחה ולידידים.⁵²

בנרטיבים התרבותיים מצויים מיתוסים. בכל התרבויות ישנם נרטיבים מסוג זה המקדדים אמונות משותפות שמהן נשאבות קוהרנטיות ולכידות קבוצתית. המיתוסים מחזקים את המבנים החברתיים ומספקים דרכים משותפות להבנת העולם ולהסברתו. יחידים משתתפים במיתוסים אלה ועשויים לתרום להם. אולם תפקידם בעיקר קהילתי, לא אישי. יש להדגיש כי בדומה לשפה, הנרטיבים הם יצירה קבוצתית ההופכת זיכרונות של יחידים למערכות תפיסתיות משותפות.⁵³

איקין מצהיר כי "העצמי והלשון סבוכים הדדית במערכת אחת של יחסי תלות של התנהגות סימבולית".⁵⁴ כיצד אפוא מתייחסים המפנים לעצמי של המפונים בכלל ולזיכרון האוטוביוגרפי שלהם בפרט, וכיצד התייחסות זאת מתבטאת בלשון המשמשת אותם?

המפנים משתמשים ב"עקרון הרציפות": כדי למנוע הפרעות פוסט-טראומטיות יש לגשר בהקדם האפשרי בין הרציפויות, כלומר לקיים המשכיות

⁵⁰ Bluck, 2003, p. 113

⁵¹ שם, עמ' 116.

⁵² Nelson, 2003, p. 125

⁵³ שם, עמ' 127.

⁵⁴ Eakin, 1999

ולשמר מבנים שהיו קיימים ומשמעותיים בעבר.⁵⁵ הם מתייחסים בכלל זה ל"רציפות הזהות" האמורה להישמר למרות ההפרעות.⁵⁶ הם מכירים להלכה ש"מידת הפגיעות שאדם חש בעקבות החשיפה למשבר נמצאת בקשר ישיר למידה שבה הוא תופס שהאירוע גרם לנתק בין כל מה שקדם למשבר לבין מה שהתרחש ויתרחש מאותה נקודה והלאה. יכולת ההתאוששות מותנית במידה שבה יצליח האדם לגשר על פני הנתק שגרם המשבר ויהיה מסוגל לחוש שלמרות הפגיעה, קיימת המשכיות ורציפות".⁵⁷

עם זאת, המְפָּנִים מצפים למעשה ל"קיטוע" ול"שבר ברצף החיים". בתקציר העוסק ב"בריאות הנפש של העקורים", המופיע באתר "מרכז חוסן גוש קטיף", מאוזכרים "מחקרי סיני". מקום נרחב מוקדש למחקרם של דסברג ושפלר,⁵⁸ שביקרו ביישוב "נווה" ב־1981, כשנה וחצי לפני פירוקו. מסקנתם: "אנשי נווה מחקו את הסמל של רציפות ושל זהות משותפת. ריק טראומטי זה עלול להוביל לתוצאות רציניות בחיים, ואפילו לדורות הבאים". ב"הסבר תיאורטי" המופיע בהמשך התקציר נאמר: "אין ספק שהרצף החווייתי נשבר במצבי עקירה לרוב התושבים, ובכך כשלעצמו יש לצפות לתופעות פסיכולוגיות חריגות".

במאמר "דגם ייעודי להתערבות נפשית במשברים אפשריים בעת הפינוי הכפוי הצפוי של אוכלוסייה בישראל", המאוזכר פעמים רבות על-ידי המְפָּנִים, נאמר בין השאר:

העברת המסר כי פרק חיים אחד הסתיים וכעת יש להפנות את כלל המשאבים לבניית חיים חדשים. הציפייה היא כי תפקידו של המתפנה הסתיים, וכעת מוטלת עליו אחריות חדשה לדאוג לעצמו ולמשפחתו [...] הציפייה וההבנה שתהליך הפינוי הוא סופי ולא הפיך תמנע הכחשה, תאפשר השלמה והתחלה של תהליך עיבוד הפרידה, תוך תפיסת העצמי כמי שמיצה את חלקו בתהליך ההתנגדות לפינוי, וכעת מסב את כוחותיו לכיוונים ומטרות מחודשים [...] ייעוץ נפשי בהתמודדות עם מצבם הקיומי החדש.⁵⁹

במסמכים נוספים המנחים את המְפָּנִים נמצא: "משמעות העקירה לתושבי גוש קטיף: מצב פסיבי; קוטע את רצף החיים: האישי, המשפחתי, הקהילתי;

⁵⁵ עומר ואלון 1994.

⁵⁶ ברנדר וחזן, יולי 2005.

⁵⁷ להד, שחם ורוגל 2005, עמ' 13.

⁵⁸ Dasberg & Sheffler 1987

⁵⁹ קפלן ואחרים, 2005, עמ' 235.

אובדן משמעות בחיים: שבר אידיאולוגי, שבר אמוני/דתי";⁶⁰ "ההתנתקות מנפצת את היסודות האידיאולוגיים שתרמו לחוסן ולכושר העמידה וההתמודדות של תושבי הגוש. השבר האידיאולוגי עלול להחריף את תגובות הטרומה והקשיים להשתקם מחדש".⁶¹ המפונים עשויים לחוות "ערעור ברציפות הלוגית": "הכללים והחוקים שעל-פיהם התנהלו החיים במשך עשרות שנים אינם תקפים עוד למציאות החדשה. מישהו (במקרה זה, ממשלת ישראל והכנסת) שינה את כללי המשחק המופרים ואת ההנחה ש'מה שהיה הוא שיהיה'".⁶²

המפונים נדרשים ליצור סיפור עצמי חדש, המבחין בין "חייהם הקודמים" לבין "חייהם החדשים".⁶³ סיפור זה עשוי להיות מלווה בקווי רציפות, כל עוד אלה לא יפרו את בניית העצמי החדש: "עידוד הנצחה ומיקוד הזיכרון בעשיית ההנצחה יכולים להוות מוקד לרגשות, לתחושות, לזיכרונות ולמאווים בנוגע לדברים שהיו ולא ישובו עוד. העיסוק בהנצחה יכול אפוא לתת לכל אלה מענה חיצוני ופומבי ולא להשאירם בפנים כ'מאכלת לב'". לפיכך הציפייה היא כי בשלב הארגון מחדש "תהיה חזרה מסוימת לפעילות אידיאולוגית, בעיקר להנצחה ולחקיקת המשמעות הרחבה של פרק החיים הקודם [...] בהמשך יהיה צורך לסייע למפונים לעבד את סיפור חייהם ולארגן באופן הדרגתי את הנרטיב החדש, שיקנה משמעות להמשך החיים מבלי לפגוע בזוהר ובמשמעות של הפרק הקודם".⁶⁴

מתברר כי למרות שהמפנים מאמצים את "עקרון הרציפות", הם אינם מביאים בחשבון במלואם את השיקולים הכרוכים בו. המודלים שעומדים בבסיס ניתוח המצב שלהם הם בעיקרם אלה העוסקים ב"משברים", ב"אסונות", ב"תהליך אבל", וב"תחלואה בתרחבלתית כרונית" (*post traumatic stress disorder*). מודלים אלה מובילים ככלל לתפיסת המתפנים כ"חלשים" וכ"חסרי ישע" (ראו לעיל, לוח מצב המתפנים), לעומת המסר הנחוש של המתיישבים: "אנחנו אנשים חזקים, בעזרת השם".

שתי אמונות מוטעות המנוגדות לעקרון הרציפות מוליכות לטעויות בהחלטה, לפי המודל: "הנחת האי-נורמליות", המפחיתה בהערכת יכולתם של הנפגעים להתמודד כהלכה עם האסון; ו"הנחת הנורמליות", המפחיתה

⁶⁰ מוקדי קליטה לתושבים מפונים 2005.

⁶¹ ברנדר וחזן, יולי 2005.

⁶² להד, שחם ורוגל 2005, עמ' 13.

⁶³ שם, עמ' 15.

⁶⁴ שם, עמ' 10-12.

בהערכת הסבירות שהאסון יתרחש או במידה שבה יגרום להפרעה. הנחת האי-נורמליות פוגעת בעקרון הרציפות שכן היא גורמת לאמונה המוטעית כי תפקוד רציף הוא נדיר או אפילו בלתי-אפשרי. הנחת הנורמליות פוגעת באותו עיקרון, שכן היא מובילה להנחה שאין צורך להגן על הרציפות מכיוון שלא צפויה הפרעה של ממש.⁶⁵

המפנים נוטים בדרך-כלל ל"הנחת האי-נורמליות". הם צופים "תחושה של קטיעה בתפיסה העצמית של מי שהיה 'אדון לגורלו' חזק ומתמודד, וכעת הוא [...] חווה חוסר ודאות וחוסר אונים".⁶⁶ הנחה זאת עשויה להביא לידי הכרה שכיוון שהמפונים אינם מסוגלים להתמודד עם הטראומה ועם תוצאותיה בכוחות עצמם, יש להעבירם לסביבה "נוחה" יותר, "טיפולית", ולעשות אותם למעין חולים סבילים, הזקוקים לטיפול בסביבה מוגנת.⁶⁷ כך למשל מוצהר כי "המשימה העיקרית היא להחזיר לפרט את יכולת התפקוד".⁶⁸ לעומת זאת יש הנוטים להדגיש, בהשפעת גישות התערבות מסוימות, ובייחוד "גישת החוסן הקהילתי", את "הנחת הנורמליות". גישה זאת מכירה בכך ש"תהליך ההתנתקות הוא תהליך שינוי חברתי, כלכלי וביטחוני בעל השלכות משמעותיות ביותר על פרטים, על קהילות ועל החברה הישראלית בכלל. בכוחם של השינוי והתופעות המלוות אותו להשפיע על אמונות, דרך חיים ואיכות החיים של אוכלוסיות שונות בטווח הזמן המידי ובעתיד". עם זאת, מצדדיה פוסקים כי "התייחסות הולמת להיבטים חברתיים-קהילתיים ויישום לקחי עבר עשויים מחד גיסא למנוע היווצרות משברים ומאידך גיסא להקל על ההתמודדות עם הקשיים הצפויים ולתרום ליצירת תהליך בונה, מחזק ובר-קיימא".⁶⁹ גישה זאת מפחיתה אפוא בהערכת הסבירות שהאסון יתרחש או המידה שבה יגרום להפרעה, ואינה רואה בו בהכרח אירוע טראומטי.

מכל מקום, גם אילו היה מדובר באירוע טראומטי, "הזכירה והסיפור של אירועים מחרידים כהווייתם הם תנאי מוקדם הן להשבת הסדר החברתי על כנו הן לריפוי הנפגע היחיד". הזיכרון האוטוביוגרפי ממלא בעניין זה תפקיד מכריע. "כל סיפור שאינו כולל את הדימויים הטראומטיים ואת התחושות

⁶⁵ עומר ואלון, 1994, עמ' 21.

⁶⁶ להד, שחם ורוגל, 2005, עמ' 14.

⁶⁷ עומר ואלון, 1994, עמ' 22.

⁶⁸ להד, שחם ורוגל, 2005, עמ' 23.

⁶⁹ המועצה לביטחון לאומי 26.4.2005.

הגופניות עקר הוא ולוקה בחסר. ואולם היעד הסופי הוא יציקת הסיפור, כולל דימויו, במילים".⁷⁰

השאלה המתעוררת היא כיצד יתמודדו המפונים עצמם עם העבר, וכיצד יעוצב זיכרונם הקולקטיבי והאישי. כיוון אפשרי אחד, המסתמן בעת כתיבת הדברים, נובע לכאורה ישירות מתוך ההיגיון של "עקירה מחבלי מולדת" ושל "גירוש יהודים מארצם". המיתוס המהופך הזה רואה בחזרה לגבולות הקו הירוק ("וְשָׁבוּ בָנִים לְגְבוּלָם") – "גלות", שכרוכה ב"שבר" עמוק. לכאורה, אם לא למעשה, אחדים מן המתיישבים "החלו לחשוש לפתע מזרות מחודשת: זו שתלווה להימצאותם מחדש במדינת האם. אפשר להאמין להם באופן חלקי; הם עזבו את ארצם זה זמן כה רב שכבר אין להם שם חברויות של ממש, ילדיהם נולדו בהתיישבות, הם קברו בה את מתייהם".⁷¹ אולם, כפי שאראה להלן, אימוץ של מיתוס כזה מוביל להשלכות מרחיקות לכת.

מיתוזציה של המיתוס הכתום

נשק המיתוזציה

הנשק הטוב ביותר נגד המיתוס הוא אולי המיתוזציה של המיתוס, כלומר יצירת מיתוס מלאכותי, ומיתוס משוחזר זה יהפוך למיתולוגיה אמיתית. מאחר שהמיתוס גוזל את הלשון, מדוע שלא נגזול את המיתוס? די יהיה להפוך אותו עצמו לנקודת מוצא לשרשרת סמיוטית שלישית, להציב את הסימון שלו כאיבר ראשון של מיתוס משני. כוחו של המיתוס השני הוא בביסוס המיתוס הראשון כנאיביות שמתכוננים בה.⁷²

מיתוס השואה

ניסיון אחד למיתוזציה של המיתוס הכתום הוא יצירת המיתוס המלאכותי של השואה. הוא התבטא בענידת "טלאי כתום" המשמש נקודת מוצא לשרשרת סמיוטית שלישית: (א) מועצה אזורית חוף עזה; (ב) מאבק יישובי גוש קטיף בהתנתקות; (ג) השואה המתרגשת על המתיישבים.

ניסיון זה נתקל בגילויי דחייה מצד מתנגדי ההתיישבות ומצד תומכיה כאחד. לאחר שלושה ימים של "קמפיין הטלאי הכתום" החליטו מתיישבי גוש קטיף להפסיקו. בהודעה שפורסמה באתר קטיף.נט (22.12.2004) נאמר:

⁷⁰ הרמן, 1994, עמ' 13 ו-215.

⁷¹ ממי, 2005, עמ' 32-33.

⁷² בארת, 1998, עמ' 264-265.

"ברור כי אנו מתנצלים בפני כל ניצול שואה אשר מרגיש פגוע כתוצאה ממפגן זה, למרות העידוד שקיבלנו דווקא מניצולי שואה על מהלך זה". התנגדותם של המתיישבים למיתוס השואה נבעה ככל הנראה מן התחושה העמוקה, שהתלוותה למחלוקת על גבולות השיח הציבורי, שמיתוס זה על איכויותיו הטפיליות עלול, כמאמרו של אחד העם על ה"זרים", "למוץ את לְשֵׁד הארץ ויושביה"; לדלל ולרוקן מתוכנו את המיתוס הכתום. אימוצו של מיתוס השואה היה עלול להחריף לאין שיעור את תחושת ה"קיטוע" וה"שבר ברצף החיים"; להציע נבואת חידלון וחורבן עצמי הנוטה להגשים את עצמה. הציידוד בו היה עלול לשמש "מאכלת לב" שתפער פצע פתוח הן במישור האישי הן במישור הקולקטיבי, פצע שלא יתאחה במהרה. דיבור "מדם הלב" עלול למצות הלכה למעשה את שארית כוח החיים של הדובר.

המיתוס הפוסטקולוניאלי

מיתוס אחר העולה להבנתי מתוך המיתוס הכתום עצמו, מלבד היותו ניזון ממנו, הוא "המיתוס הפוסטקולוניאלי". הקולוניאליזם הוא מושג מודחק בדיון בחברה הישראלית. חוקרי החברה הישראלית אינם אוהבים לתאר את המציאות הישראלית בשפה השמורה בדרך-כלל לביקורת החברות הקולוניאליות, כגון זו של האימפריה הבריטית.⁷³ עם זאת, באורח פרדוקסלי, המתיישבים – החלוץ ההולך לפני המחנה הקולוניאלי המיליטריסטי של מדינת הלאום הישראלית – הם המעלים מושג זה לתודעת הציבור.

התחילית "פוסט" משמשת כאן, בעקבות שנהב, במובן הרחב של קטגוריה אפיסטמולוגית (המצויה בממד ההכרה) ולא של קטגוריה טמפורלית (המצויה בממד הזמן), ולפיכך גם מופיעה בלי קו מחבר. היא מתייחסת להשפעות של החוויה הקולוניאלית באשר היא, הנאחזת בתודעה ובפרקטיקות תרבותיות בכלל ובשפה בפרט.⁷⁴

הלקסיקון הרטורי של המתיישבים מזכיר את השיח הדה-קולוניאליסטי, המבטא את השאיפה של אוכלוסייה ילידית להשתחרר ממשטר קולוניאלי מיליטריסטי. להלן מכתב של ילד מגוש קטיף המופנה לסבא ולסבתא שלו,

⁷³ שנהב, 2004, עמ' 9.

⁷⁴ שם, עמ' 9-10.

המזהה את השלטון הישראלי עם השלטון הבריטי האימפריאלי (חדשות קטיף.נט 22.7.2005):

סבא, בוא בבקשה לבקר אותי. אני מתגעגע. גם אבא ואימא מתגעגעים והם גם צריכים לקבל עכשיו כוחות מיוחדים ממך ומסבתא. אני זוכר את כל הסיפורים שלכם, על איך שחמקתם מהבריטים והבאתם עוד ועוד עולים למדינה. על איך שלחמתם כדי להקים את המדינה. כל מה שקורה כאן היום כל כך מזכיר לי את זה. ממש כמו שהיה בימים שלכם. אבל עכשיו עומדים מולנו לא בריטים, אלא האחים שלנו. הנציגים של המדינה שאתם נלחמתם להקים. בבקשה, בואו לכאן ותגידו להם שלא לזה התכוונתם, אולי לכם הם ישמעו...

המשטר הישראלי מוצג במקום אחר באופן זה: "משטר הדיכוי הפוסט-ציוני והאנטי יהודי, המשטר שבגד בשבועתו לכם, משטר הזדון הבלתי-חוקי שגזל מכם את מולדתכם, ועתה הוא מוסר אותה לנורא שבאויביכם בנפש" (חדשות קטיף.נט, 1.7.2005).

מנקודת ההשקפה של בני הקולוניות (למשל זו של הפלשתינים), המצב הקולוניאלי נתפס כדלהלן:

המשטר הקולוניאלי	הצבא הקולוניאלי	מעללי המשטר הקולוניאלי	עמידת בני הקולוניות
משטר דיכוי	קבלן ביצוע	עוול	גבורה
משטר רשע	כלי שרת	רשע	אחיזה
משטר זדון		זדון	עמידה
		השפלה	מאבק
		גירוש	מחאה
		עקירה	מניעה
		נישול	
		סילוק	
		אלימות	
		הרס	
		חורבן	
		סגר	
		מצור	

אלה כמוכן מילים הלקוחות ישירות מן הלקסיקון הרטורי של המתיישבים המתייחסים אל המשטר הישראלי (אתר קטיף.נט, יולי 2005). יחסם של המתיישבים כלפי הפלשתינים, "הנורא שבאויבים בנפש", מסתבך עם השימוש ברטוריקה מעין זאת. המתיישבים גורסים כי הם הפריחו את השממה הלא מיושבת, וכי מסירת השטחים לרשות הפלשתינית היא "הפקרת שטחי מולדת לשלטון זר" ואף "פרס לטרור". עם זאת, הדמיון בין המתיישבים לפלשתינים לא נעלם גם מעיניהם. באתר קטיף.נט (8.7.2005) מופיעה ב"חדשות" הפנייה ל"מכתב למפקד אוגדת עזה – שלטון המשפיל אותי ומשווה אותי למחבלים". נאמר שם בין השאר:

אצל רבים מאלה שעוסקים בפקודת הגירוש, כבר הפכנו לאויב – מורכב מדרגות חומרה שונות. מפקד כלא מעשיהו נשלח השבוע לתקשורת לריאיון מסית נגד הנערים והנערות שברשותו והשווה אותם למחבלים ("לא מלח הארץ הם, אלא דמויי אסירים ביטחוניים"). גם עולם המונחים הצבאי משועבד כעת נגדנו. בצה"ל החדש של חצר שרון ובניו משתמשים נגדנו בכל עולם המונחים שבו מוגדר האויב, כדי לייצר סביבנו בקרב החיילים אווירת מלחמה. "מקימים חמ"לים" ו"עושים תרגול על מודל" ו"מכינים פקודות מבצע" ו"קציני מודיעין אוספים חומר" ו"עושים צילומי אוויר" ו"מכינים תיקי מודיעין על כל משפחה" [...] בקיצור אויב לכל דבר [...] ⁷⁵.

מעניין לציין כי מנקודת-המבט הפלשתינית, "משטר המחסומים" יוצר דיכוטומיה ברורה בין "בעלי תעודות כחולות" לבין "בעלי תעודות כתומות" – גלגולם של אותם צבעים המשמשים כקו התיחום בחברה הישראלית גופא. ⁷⁶ הרטוריקה הדה-קולוניאליסטית מכוונת לא פעם להיאבק בתפיסה הדיכוטומית האופיינית לאידיאולוגיות קולוניאליסטיות, שמקורה בניגוד שבין הקולוניאליסט "בן התרבות" לבין בני הקולוניות "חסרי התרבות". הסכנה היא שבחשיפת הבינריות הקולוניאליסטית, זו תשוחזר באמצעות גרסאות אחרות של דיכוטומיה או באמצעות היפוך המציג את האימפריאליסט ההרסני כ"חסר תרבות" ואת קהילת הנפגעים כ"בת תרבות". ⁷⁷

⁷⁵ "עולם המונחים הצבאי" ממלא מקום חשוב גם ברטוריקה של המתיישבים. כך למשל הקריאה ל"יום פקודה" – לעזרת אחינו הגיבורים" נוסחה כ"פקודה צבאית" לכל דבר ועניין, וכללה: "הרקע והמטרה, השיטה, כוחות ומשימות, שלבי פעולה ובטיחות, ציוד אישי ודגשים, מקרים ותגובות" (אתר מועצת יש"ע).

⁷⁶ הרצוג ולהד, 2006, עמ' 8.

⁷⁷ Sueur, 2003, pp. 23-24

לפי ההלצה הנודעת המתייחסת למהטמה גנדי – "עיתונאי: מה אתה חושב על הציוויליזציה המערבית? גנדי: אני חושב שזה עשוי להיות רעיון טוב"⁷⁸ – "המשטר הקולוניאלי" מוצג כחסר תרבות, ברברי, נוכרי, פראי, גס רוח ואכזרי. אורי אורבך מציג זאת כך במאמר *בידיעות אחרונות* (21.1.2005), שהתפרסם באתר הרשמי של מועצת יש"ע:

ההתנתקות היא הדת החדשה ומאמיניה הם עובדי אלילים. מאמיני דת זאת תולים עתה עיני עגל בנביא אריאל שרון ובתורתו, תורת ההתנתקות. כוחות שחור אלה שחברו יחדיו, הכוהנים האורתודוקסים של הנסיגה, מבקשים להחריב, לגרש, לעקור ולנתץ את ההתיישבות הלבנה, הטהורה, הצחה והתמימה.

ב"חדשות קטיף.נט" (19.7.2005) מוצגת במלוא העוצמה האבסורדיות שבמצב. בכותרת "הרס וחורבן של בית עובדים זרים בגני טל מרקטת קסאם" מופיעים דברים אלה:

כל זמן שלא נוכחים במקום ורואים את הנסים, אי-אפשר להאמין; הרקטות הללו תפקידן להרוג, רק הקב"ה שומר עלינו וגם על הפועלים הזרים העובדים בחממות ועוצר בעדם לבצע את זממם.

נמצא אפוא שפעולות ה"מחבלים" (הגורמות "הרס וחורבן") מזוהות עם פעולות ה"מְפַנִּים", גורל ה"עובדים הזרים" (הנהנים מ"ניסים") מזוהה עם גורל ה"מתיישבים".⁷⁹ בעניין זה "יש לציין: המצב הפוסטקולוניאלי רלוונטי לא רק לשאלות של כיבוש ושל דיכוי צבאי. העקרונות הקולוניאליים ארוגים בהיבטים רבים נוספים של מה שמכונה 'החברה הישראלית' [כמו] אופני הייבוא וההעסקה של מהגרי עבודה".⁸⁰

⁷⁸ Duara, 2004, p. 11

⁷⁹ הפועלים התאילנדים בגוש, שסירבו לעזוב את החממות גם בימים הקשים, נהנו מנס כפול ומכופל. בספר שיצא בהוצאת ספרית נצרים תחת הכותרת על הניסים: סיפורים מגוש קטיף (יפת, 2005, עמ' 151) נאמר: "בבחירתם להישאר פועלים בגוש קטיף בעצם ניצלו מאסון הצונאמי".

⁸⁰ שנהב, 2004, עמ' 191.

רטוריקה המביסה את עצמה

לפי המסורת היוונית, הרטוריקה נתפסת כאמצעי שכנוע. הכלי המרכזי העומד לרשותה הוא הלשון. היא עוסקת, לטענת אריסטו, בתחום האפור, בכל הדברים שהיו יכולים להיות שונים ממה שהם, באזור מחייתן של הסברות.⁸¹ הרטוריקה חיונית לכל מאמץ להביא לידי שינוי חברתי, כשם שהיא חיונית לשמירת היציבות.⁸² כנשק רב עוצמה, הרטוריקה עשויה להטות את הכף ולהעביר אנשים על דעתם. עם זאת היא עשויה להתברר כחרב פיפיות. ישנם מצבים שבהם דרכי השכנוע משיגות מטרות לעניין מסוים (*ad hoc*), אולם הן מקעקעות את קווי ההגנה והעמדות המבוצרות של הרטוריקן עצמו. מבחינה זאת, בראייה לטווח ארוך הרטוריקה עשויה להתברר כמביסה את עצמה (*self defeating*).

המתיישבים, כחלוץ ההולך לפני המחנה הקולוניאלי המיליטריסטי של מדינת הלאום הישראלית, נזקקים ללגיטימיות של המדינה שבשמה הובילו במרוצת השנים את המסע הקולוניאליסטי חסר הפשרות. כך למשל מציגה מועצת יש"ע את מטרותיה באתרה הרשמי:

מועצת יש"ע שמה לה למטרה עילאית את קידום וביסוס ההתיישבות ביש"ע. זאת מתוך הכרה ואמונה שמפעל ההתיישבות ביש"ע מהווה חלק מרכזי בהגשמת הציונות; מועצת יש"ע חותרת להחיל את הריבונות הישראלית על שטחי יש"ע; מועצת יש"ע פועלת לסכל השגת הסכמים מדיניים הפוגעים בשלמות הארץ. זאת, הן בגלל זכותנו המוסרית והטבעית על כל שטחי ארץ ישראל, והן בשל הניסיון המר שהנחילו לנו עד כה ההסכמים המדיניים שנחתמו.

השיח הפוסטקולוניאליסטי שאליו נקלעו המתיישבים "בעת צרה" וב"שעת דחק" – המתבטא במה שכינה אריסטו "הנאום המועצתי", שנועד לעורר לפעולה (למשל מחאה על תוכנית העקירה) או למנוע פעולה עתידית (למשל הפרת "עצת הרשעים" של תוכנית העקירה)⁸³ – מקעקע מן היסוד את בסיס הלגיטימציה שלהם עצמם. הם חוזרים פעמים רבות על הטיעון כי נשלחו כחלוצים על-ידי המדינה ומטעמה כדי להגשים את הזכויות הלאומיות על ארץ האבות. בו בזמן הם כופרים בלגיטימציה הרוחנית והמוסרית של מדינת

⁸¹ אריסטו, 2002, עמ' 20.

⁸² Lucaires, Condit & Caudill, 1999, p. 381

⁸³ אריסטו, 2002, עמ' 55, 56.

הלאום להוביל את האומה להשגת יעדיה, על סמך הטיעון כי ראש הממשלה הוא-הוא אשר "כופר בשליחותה של המדינה".⁸⁴

המתיישבים בחרו אפוא, במודע או שלא במודע, ליצור מיתוס שישרת את מטרותיהם ואת יעדיהם. כוחו של המיתוס, כדיבור מוצדק באופן מופרז, טמון ביכולתו להרשים: מצפים ממנו לאפקט מידי. גם אם המיתוס מתמוטט לאחר-מכן, פעולתו נחשבת עזה יותר מן ההסברים הרציונליים שעשויים להפריכו מעט לאחר-מכן.⁸⁵ אולם גם אם רישומו המידי של המיתוס עז, הפרכתו עשויה להביא לאפקט דומינו שנוקו למשתמש בו רבה מתועלתו. הלבנה האחרונה שהונחה וקרסה עלולה למוטט את לבנת היסוד שעליה מושתת הבניין האידאולוגי כולו.

לעומת זאת, מכיוון שהרטוריקה של המפנים היא פוליטית מעיקרה, ומושתתת על "החלטה מנהלית או משימה ארגונית מבצעית", היא אינה נזקקת להצדקות אידיאולוגיות, למטא-שפה, ולעתים קרובות נמנעת במכוון מעיסוק בסוגיות כאלה. לפיכך, כשבמרכז מעייניהם עומדים ה"שינוי" וה"תנועה", יכולים המפנים לרחוץ בניקיון כפיהם, ואינם נדרשים לקביעות מהותיות באשר ל"נצח ישראל".

מסקנות

נמצאנו כלואים בתמונה ולא יכולנו להשתחרר, כי היא שכנה בתוך הלשון שלנו, והלשון נראתה רק כחוזרת ומזכירה לנו אותה ללא-רחם. (ויטגנשטיין)⁸⁶

יש להבין את מושג התמונה של ויטגנשטיין כמערכת ייצוג של המציאות. אין הוא סבור שאפשר להשתחרר לחלוטין מתמונות, כגון זו העולה מן "המיתוס

⁸⁴ אפי איתם, עצרת המחאה נגד ההתנתקות בשדרות, 2.8.2005. תחושת הסכנה הכרוכה בדה-לגיטימציה של המשטר מודגשת על-ידי ראש הממשלה כמו על-ידי מפקדי המשטרה. ראש הממשלה הזהיר את הרבנים ואנשי הרוח מפני מצב שבו שתיקתם תיתפס כהסכמה לכך "שמאבקם הלגיטימי ייצבע בצבעים של מרד נגד המשטר" (דברי ראש הממשלה במפגש קציני משטרה, 14.7.2005). באתר הרשמי של המשטרה, תחת הכותרת "הינתקות", מובהר כי "תוכנית ההינתקות הינה משימה לאומית, והיא מציבה אתגר לשלטון החוק ולמדינת ישראל כמדינה דמוקרטית [...] הדרך היחידה לשמור על אחדותה של החברה בעת מחלוקות קשות הייתה ועודנה הכרה בסמכותם של המוסדות והמנהיגים הנבחרים".

⁸⁵ באתר 1998, עמ' 258, 259.

⁸⁶ ויטגנשטיין, 2001, עמ' 83.

הכתום", אלא יש להכיר בהן, להכיר אותן ולהחליש את אחיזתן. עיקר המאמץ שלו מופנה לעקירתן של התמונות הגורמות לאשליות פילוסופיות, זאת על-ידי המרתן בתמונות אחרות. אין צורך לשכנע ולהשתכנע בכך שהתמונה האחרת היא ה"נכונה": התרפיה הפילוסופית מושגת מעצם ההכרה באפשרות קיומה של תמונה חלופית.⁸⁷

הלשון בכלל, והלשון המיתית בפרט, עשויות לעצור או לכלוא אותנו, במובן הפיזי והמשפטי של המונח, בתוך ארבע אמות של דפוסי חשיבה ועשייה. כל עוד הלשון משמשת לצרכים פוליטיים סכנה זאת פחותה. אולם כאשר היא עוברת דה-פוליטיזציה וגולשת אל המרחב המיתי, ועוד יותר מכך כאשר היא מחלחלת אל הזיכרון האוטוביוגרפי של היחידים כחלק מנרטיב תרבותי משותף, סכנת הכליאה נעשית ממשית יותר.

הזיכרון הוא העושה אותנו אנושיים. עלינו לטפח אותו, שכן האופן שבו אנו זוכרים את עברנו הוא בעל חשיבות. אם אנו זוכרים את עברנו כסדרה של אירועים כאוטיים הנשלטים בידי גורל לא אישי או לא מוסרי, אנו יוצרים סוג דומה של עתיד בעיני רוחנו. אם אנו זוכרים את עברנו כנגזר מראש, אנו רואים את עצמנו כקורבנות של גזרה כזאת. אם אנו זוכרים את עברנו כמסע מוסרי ורוחני בזמן, העתיד המדומיין שלנו ימשיך את המסע הזה.⁸⁸

ג'מבטיסטה ויקו דיבר בשבח ה"דימויים הפיוטיים", או המיתוסים, הקולקטיביים, שבאמצעותם השכילו בני-האדם להפיק מרשמיהם החולפים מונחים ולקחים משותפים. התודעה האנושית היא היוצרת והמקיימת באמצעיה הפואטיים את ה"אמיתות" של החיים האנושיים. ויקו גרס כי האני, האגו, אינו יוצר את השפה ומושגיה אלא נוצר על-ידיהם. הוא טיפל ככל הנראה גם באוטוביוגרפיה שלו באופן זה: הוא ביקש ליצור מחדש את סיפור חייו כ"מיתוס" שהתאריכים ההיסטוריים המדויקים ושאר הפרטים העובדתיים מאבדים בו את חשיבותם, שכן כל עיקרו במשמעות העמוקה והכללית יותר של האירועים.⁸⁹

גישתם של המפנים הנושאים, לפחות במשתמע, נבואת חורבן של העצמי וחוזים שבר ברצף החיים אינה תורמת לטיפול הזיכרון האוטוביוגרפי. חיזוק התחושה הכאוטית, הנעוצה בשימוש במילים כמו "טראומה" או "אסון", שנודעים להן משמעי לוואי ריגושיים שליליים ומאיימים ביותר, עשוי להביא

⁸⁷ שם, עמ' 8.

⁸⁸ Conway, 1998, p. 176

⁸⁹ ויקו, 2005, עמ' יב.

במקרה הטוב לידי ויתור ברוח סְטוּאִית (המגלה אדישות סגפנית לכאב, ושומרת על קור-רוח בעתות סבל ומצוקה), ובמקרה הרע לשבר ולשברון-לב ממשיים.⁹⁰ תפקיד מועיל של המִפְּנִים בהקשר זה יהיה שותפות ותרומה בעיצוב מיתוס חדש, שיעוגן בדימויים חיוביים המושתתים על מצע מוסרי ורוחני מאֲחֵד.

ככל הידוע לנו, הזיכרון אינו מילולי בלבד. עם זאת, למילים נודעת חשיבות מרכזית בעיצוב מערכות החשיבה שלנו. כפי שהבהיר לאקוף, כל מילה מעוררת מסגרת (*frame*), שעשויה להיות דימוי או סוג אחר של ידע. המילה מוגדרת ביחס למסגרת זאת. המסגרות הן מבנים מנטליים המעצבים את הדרכים שבהן אנו רואים את העולם. לפיכך, הן מעצבות את המטרות שאנו חותרים אליהן, את התוכניות שלנו, את הדרכים שבהן אנו פועלים, ואת מה שנחשב בעינינו כתוצאה טובה או רעה.

שינוי המסגרות (*reframing*) משמעו שינוי כל הדברים האלה. מכיוון שהלשון מפעילה מסגרות, יש להשתמש בלשון חדשה לשם יצירת מסגרת חדשה. חשיבה שונה מחייבת דיבור שונה.⁹¹ פוליטיקאים המצויים ברזי הדמגוגיה והרטוריקה מכירים בכך יותר מכול. כך לדוגמה הימין הקיצוני בארצות-הברית שינה בשנים האחרונות את הלשון של הפוליטיקה האמריקנית. כאשר אתה שולט בלשון, אתה שולט במסר, והתקשורת המאוגדת משלימה את המלאכה.⁹²

המיתוס – שלדברי ארנסט קסירר, ויקו היה המגלה האמיתי שלו, שכן היה הראשון שעמד על חשיבותו להתפתחות התודעתית של האדם⁹³ – הוא אחד המבנים המנטליים הקשיחים, העיקשים ועמוקי השורשים ביותר. ברבות הימים הוא הופך לחלק מן הלא-מודע ההכרתי שלנו, לדרך שבה אנו חושבים ולמה שנתפס בעינינו כעובדות לאשורן. יצירת מיתוסים כרוכה לפיכך בסיכון לא מבוטל. המיתוס, שאין לנו גישה מודעת אליו, עשוי לקום על יוצריו, לשעבדם לצרכיו, ולהיאחז בתודעה ובפרקטיקות תרבותיות עד שקשה יהיה לעוקרו.

⁹⁰ תחזיות קודרות הושמעו גם ביחס לחיילי צה"ל ולשוטרי משטרת ישראל שהשתתפו בפינוי. כך, למשל' כתב צבי בראל בעיתון הארץ (21.8.2005): "הנכות הפוסט-טראומטית תישאר בלתי-הפיכה".

⁹¹ Lakoff, 2004, p. 3

⁹² שם, עמ' xii.

⁹³ קסירר, 1972.

מיתוסים כגון "מיתוס השואה" ו"מיתוס הגלות" עשויים לשמש סימון לחידלון ולכליה. עקירה גוררת עקירה, גלות גוררת גלות, ניפור גורר ניפור. הרב ישראל רוזן מתייחס לעקירה ולגלות שתבוא בעקבותיה כמצב שבו "מתנו יהיה מוטל לפנינו". לנוכח דימויי פְּלָצוֹת וְאֶבְדוֹן אלה, הוא מציע לביים "מחזה בלהות": "מעמד של כניעה [...] מעמד של הליכה לגלות, שבו ייקראו המוני בית ישראל להתכנס לגוש קטיף ולצפון הרצועה בלילה קודר, לכסות את נצנוצי הכוכבים בשחור לבן, לקיים מעמד קורע לב של 'קריעה המונית'". לא פחות חמורה היא קריאתו "להכריז על התנתקות מהשיח החברתי עם אליטות השמאל והמרכז, בתקשורת, במשפט ובאקדמיה".⁹⁴ מיתוס כזה עלול להביא לידי ניתוק המפר את ההמשכיות של הזיכרון הקולקטיבי והאוטוביוגרפי החיונית לחיי ההתנסות שלנו,⁹⁵ וכן לפגיעה אנושה במרקם החברתי הישראלי העדין והשברירי ממילא.

טיעון רטורי רב עוצמה המשוקע במיתוס והנראה כיעיל ביותר להשגת תוצאה רצויה בטווח הקצר עשוי להתברר בחלוף הזמן כחרב פיפיות. טרם כיוונת את המאכלת אל לב אויבך, והנה לבך שלך שותת דם. הדרך הבדוקה לפרוק את המיתוס מנשקו היא מיתוזציה שלו. אפשרות אחת למיתוזציה של "המיתוס הכתום" הוצגה כאן, "המיתוס הפוסטקולוניאליסטי", תוך הצבעה על תוצאותיו האבסורדיות של המיתוס המקורי: דה-קולוניזציה עצמית של המבקש להנציח את המצב הקולוניאלי ולהשתית לעד את האימפריאליזם הישראלי. מיתוס זה עשוי להיות דסטרוקטיבי למתיישבים וגם לחברה הישראלית בכללותה.

ראוי אפוא לכונן על חורבותיו עוד מיתוס, והפעם קונסטרוקטיבי יותר, מיתוס שיגביר את הקוהרנטיות והלכידות של החברה הישראלית כולה, ויאפשר תרפיה פילוסופית ונפשית כאחד. זעקתו-איומו של ראש ישיבת "הכותל" הרב מוטי אלון, הנחשב "לכוכב הגדול של הדרשות הפומביות בציונות הדתית",⁹⁶ אל ראש הממשלה "אל תיתן לשסע הזה להרוג את כולנו",⁹⁷ צריכה לשמש לו עצמו תמרור אזהרה המוֹרָה: "עצור!".

האומנם נגזר עלינו להמשיך ולצעוד איש על דגלו ועל צבעיו, מחנות-מחנות מפולגים להכאיב, בנתיב של התנגשות בלתי-נמנעת? אם נקבל ברצינות את טענתו של ויקו, בידנו לעצב את ה"אמיתות" של חיינו באמצעות הלשון,

⁹⁴ הארץ, 31.7.2005

⁹⁵ Neimeyer, 1995

⁹⁶ nrg מעריב – יהדות, 12.8.2004.

⁹⁷ עצרת המחאה נגד ההתנתקות בשדרות, 2.8.2005

הדימויים הפואטיים והמיתוסים הדתיים, האתיים, החברתיים והפוליטיים שנאמץ לעצמנו. גם הזיכרון האוטוביוגרפי הוא כחומר ביד היוצר. בידנו לעצב את הסבל, את התקוות, את המשאלות, את הפחדים ואת המאמצים והמעשים שאנו חווים בימים אלה. כך תתאפשר תמונת עתיד מוסכמת שתתווה את הדרך למסע המוסרי והרוחני המשותף שלנו לקראת חברה מתוקנת וראויה יותר.

ההיסטוריה היא תמונה של העבר ולא שיקוף מייצג שלו. אין בידנו להכיר את העבר "כמות שהיה באמת". תמונות העבר המוצגות לפנינו שזורות בקורות החיים האישיים, בדפוסי החשיבה ובאורחות החיים שלנו ושל הסביבה החברתית שאנו נוטלים חלק בה.⁹⁸ כפי שגורס לוי-שטראוס: "אירועים בעבר ההיסטורי מתקיימים בתודעתנו רק כמיתוס";⁹⁹ "איני רחוק מלהאמין שבחברות שלנו, היסטוריה החליפה את המיתולוגיה וממלאת אותו תפקיד עצמו".¹⁰⁰

בשעה דרמטית והרת-גורל זאת, שבה דברים שמתרחשים כרגיל בנחת נדחסים כהרף עין, קובעים ומכריעים את דרג חייהם של היחידים ואת גורלו של העם,¹⁰¹ מוטל על כולנו מלוא כובד האחריות כלפי ההיסטוריה, ולא פחות מכך כלפי המטא-היסטוריה. עלינו להקדיש תשומת-לב רבה לסיפורי העבר המיתיים שלנו, לעצב ולערוך אותם, שכן הם מעצבים ועורכים לפנינו את עתידנו.

ביבליוגרפיה

- אריסטו, רטוריקה, תל אביב: הוצאת ספרית פועלים, 2002.
- בארת, ר', מיתולוגיות, תל אביב: הוצאת כבל, 1998.
- בנימין, ו', הרהורים, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996.
- בן-עמי צרפתי, ג', העברית בראי הסמנטיקה, ירושלים: הוצאת האקדמיה ללשון העברית, 2001.
- ברנדר, מ' וחזן, ע', מודל הרציפות הקמ"צית: מודל התערבות נפשית מוצע לטיפול במפוני הפינוי הכפוי מגוש קטיף וצפון השומרון (מסמך פנימי, המחלקה לשירותים חברתיים, מועצה אזורית חבל עזה), יולי 2005.

⁹⁸ שרמר, 2004, עמ' 8.

⁹⁹ ראו Leach, 1970, pp. 16-17.

¹⁰⁰ Levi-Strauss, 1987, pp. 42-43.

¹⁰¹ צויג, 1985, עמ' 7.

- דה סוסיר, פ', קורס בבלשנות כללית, תל אביב: הוצאת רסלינג, 2005.
- הוברמן, ח', שורשים בחולות, נצרים: הוצאת מדרשת נצרים, 2005.
- הרמן, ג"ל, טראומה והחלמה, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1994.
- הרצוג, ח' ולהד, כ', יודעים ושותקים: מנגנוני השתקה והכחשה בחברה הישראלית, ירושלים: הוצאת מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2006.
- וורף, ב"ל, שפה, מחשבה מציאות, תל אביב: הוצאת אוב – ז.ע.פ., 2004.
- ויטגנשטיין, ל', חקירות פילוסופיות, ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, הוצאת מאגנס, 2001.
- ויקו, ג', המדע החדש, ירושלים: הוצאת שלם, 2005.
- זלדין, ת', היסטוריה אינטימית של האנושות, תל אביב: הוצאת מודן, 1999.
- יפת, א' (עורך), על הניסים: סיפורים מגוש קטיף, נצרים: הוצאת ספרית נצרים, 2005.
- להד, מ', טוב, ע' ושפירא, מ', משפחה מתמודדת, משרד ראש הממשלה: מנהלת סל"ע, 2005.
- להד, מ', שחם, י' ורוגל, ר', ערכת הדרכה למתעורבים בפניו, משרד ראש הממשלה: מנהלת סל"ע, 2005.
- למפדוזה, ג"ת, הברדלס – סיפורים, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1994.
- לנדאו, ר', הרטוריקה של מישלב הנאום הפוליטי בישראל, תל אביב: הוצאת עקד, 1988.
- המועצה לביטחון לאומי – הוועדה להיערכות חברתית, צוות חוסן קהילתי 26.4.2005 (מסמך פנימי).
- מוקדי קליטה לתושבים מפונים (מצגת), משרד ראש הממשלה: מנהלת סל"ע, 2005.
- ממי, א', דיוקן הנכבש ולפני כן דיוקן הכובש, ירושלים: הוצאת כרמל, 2005.
- ניר, ר', סמאנטיקה עברית: משמעות ותקשורת, תל אביב: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 1989.
- סוברן, ת', חקירות בסמנטיקה מושגית: המארג הלשוני וההיערכות של מושגים מופשטים, ירושלים: האוניברסיטה העברית, הוצאת מאגנס, 2000.
- סוברן, ת', שדות סמנטיים: עיון בלשוני-פילוסופי בקשרי משמעות, ירושלים: האוניברסיטה העברית, הוצאת מאגנס, 2000.
- סעיד, א', אוריינטליזם, תל אביב: הוצאת עם עובד, 2004.

המיתוס הכתום: רטוריקה וסמיוטיקה של התנתקות 181

עומר, ח' ואלון, נ', "עקרון הרציפות: גישה מאוחדת לאסון ולטראומה", פסיכולוגיה ד
(2-1), 1994, עמ' 20-28.

צויג, ס', שעות הרות-גורל: שתיים-עשרה מיניאטורות היסטוריות, תל אביב: הוצאת
זמורה ביתן, 1985.

קסירר, א', מסה על האדם: אקדמה לפילוסופיה של תרבות האדם. תל אביב: הוצאת
עם עובד, 1972.

קפלן, ז' ואחרים, "דגם ייעודי להתערבות נפשית במשברים אפשריים בעת הפינני
הכפוי הצפוי של אוכלוסייה בישראל", הרפואה 144 (ד), אפריל 2005, עמ' 234-
236.

שנהב, י' (עורך), קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי, ירושלים: הוצאת מכון ון ליר
והקיבוץ המאוחד, 2004.

שץ, ת', איזהו גיבור? על גיבורים בעבר ובהווה, ירושלים: הוצאת מוזיאון ישראל,
1994.

שרמר, ע', אוריינות היסטורית וטיפוח הביקורתיות, רמת גן: הוצאת אוניברסיטת
בר-אילן, 2004.

Bluck, S., "Authobiographical Memory: Exploring its Functions in Everyday
Life", *Memory* 11 (2), March 2003, pp. 113-123.

Bradley, J., *Flags of Our Fathers*, New York: Bantam Books, 2006.

Conway, J. K., *When Memory Speaks: Reflections on Autobiography*, New York:
Alfred A. Knopf, 1998.

Culler, J., *The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*, London:
Routledge, 1981.

Dasberg, H. & Sheffler, G., "The Disbandment of a Community: A Psychiatric
Action Research Project", *Journal of Applied Behavioral Science* 23 (1),
1987, pp. 89-101.

Duara, P. (ed.), *Decolonization: Perspectives from Now and Then*, London:
Routledge, 2004.

Eakin, P. J., *How Our Lives Become Stories: Making Selves*, Ithaca, NY: Cornell
University Press, 1999.

- Lakoff, G., *Don't Think of an Elephant: Know Your Values and Frame the Debate*, Vermont: Chelsea Green Pub., 2004.
- Lakoff, G. and Johnson, M., *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press, 2003.
- Leach, E., *Levi-Strauss*, London: Fontana/Collins, 1970.
- Levi-Strauss, C., *Myth and Meaning*, New York: Schocken Books, 1987.
- Lucares, J. L., Condit, C. M. & Caudill, S. (eds.), *Contemporary Rhetorical Theory*, New York: The Guilford Press, 1999.
- Neimeyer, R. A., "Client-Generated Narratives in Psychotherapy", in Neimeyer, R. A. and Mahoney, M. J. (eds.), *Constructivism in Psychotherapy*, Washington, D.C.: American Psychological Association, 1995, pp. 231-246.
- Nelson, K., "Self and Social Functions: Individual Autobiographical Memory and Collective Narrative", *Memory* 11 (2), March 2003, pp. 125-136.
- Radstone, S. (ed.), *Memory and Methodology*, Oxford: Berg, 2000.
- Rosenthal, P., *Words and Values: Some Leading Words and Where They Lead Us*, Oxford: Oxford University Press, 1984.
- Sueur, J. D. Le (ed.), *The Decolonization Reader*, New York: Routledge, 2003.

אתרי אינטרנט:

האתר הרשמי של גוש קטיף – www.katif.net

האתר הרשמי של מועצת יש"ע – www.moetzetyesha.co.il

האתר הרשמי של משטרת ישראל – www.police.gov.il